

SOCIJALNA PRAVDA I NEJEDNAKOSTI — PRILOG RAZMATRANJU SOCIJALNE STRATIFIKACIJE U URBANIM SREDINAMA

OGNJEN ČALDAROVIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

U radu se razmatraju neki aspekti primjene ideje »socijalne pravde« u proučavanju fenomena stratifikacije u urbanim sredinama. Raspravlja se najprije o osnovnim pojmovima stratifikacije, diferencijacije, segregacije, rezidencijalne segregacije, »sive zone« i tsl. Proučavanje rezidencijalne segregacije vrši se kroz korištenje dva para pojmova: homogenizacija/heterogenitet, pri čemu se segregacija nalazi utoliko prisutnijom, ukoliko dolazi do neslučajne homogenizacije. Podaci iz popisa stanovništva 1971. i 1981. godine pokazuju da se i u Zagrebu može konstatirati neslučajna homogenizacija. Obrazac koji se utvrđuje je slijedeći: segregacija je obilježena disperziranom obilježjima, a ne eventualnom koncentracijom isključivo jednog ili samo nekih slojeva u nekim rezidencijalnim prostorima. Takav obrazac razlikuje se od do sada utvrđenih i tipičnih. U zaključnom dijelu ovog rada konstatira se da apstraktni princip »socijalne pravde« očigledno nije moguće uvijek i s uspjehom primjenjivati, jer bi implicirao redistribuciju čiji se subjekti, a ni mehanizmi ne mogu precizno odrediti.

UVOD

U ovom ćemo radu razmotriti neke koncepte »socijalne pravde« i njihovu primjenu na primjeru urbane sredine u nas. U koncepcijama urbane sociologije, koncept »socijalne pravde« javlja se kao izraz one ideje koja prednost socijalizma vidi i u distribuiranju određenih socijalističkih tekovina u prostoru grada (društva) (Usp. šire kod *Harvey*, 1975.). Prednosti različitih socijalističkih organizacija društvenog uređenja bile bi, po tim idejama, te što se neizbježni višak vrijednosti može »dekoncentrirati« i zatim distribuirati po principima »socijalne pravde« u prostorima pojedine zajednice. Problem koji se odmah nameće jest kriterij distribuiranja, a naravno i subjekt distribucije. Subjekt nam se najčešće prezentira u vidu političke stranke (partije) koja po (marksističkim) konceptima distribuirala, a problem kriterija takvim određenjem subjekta automatski se rješava (podleđaj stav *Castellsa*, na primjer, u tzv. prednostima socijalističke urbanizacije; *Castells*, 1977).

Pitanje funkcioniranja modela distribucije »socijalne pravde« postaje osobito zanimljivo ukoliko se pokuša problematizirati kao pokušaj razmatranja različite distribucije pojedinih socijalnih skupina (grupa, slojeva) u nužno ne-

jednakim uvjetima urbane svakodnevnice. U svijetu, naime, ne postoji naselje u kojem je moguće naići na »podjednake« uvjete života, odnosno na ono što bismo modernijim riječnikom nazvali »kvalitetom života«. Istraživanja su, a i iskustvena praksa, pokazali da se problem nejednolike prisutnosti pojedinih socijalnih skupina u prostorima gradova ne može promatrati isključivo kao slučajni proizvod malfunkcioniranja redistributivnih mehanizama »socijalne pravde«, nego da se pojavljuje kroz više ili manje stabilne obrasce neslučajne prirode. Takva je pojava u sociologiji nazvana socijalnom diferencijacijom, odnosno nešto preciznije socijalnom segregacijom u prostoru ili rezidencijalnom segregacijom (usp. Seferagić, 1977).

O POJMOVIMA

Pojam socijalne diferencijacije Županov, na tragu Sorokina, određuje kao svojevrsan tip »horizontalne slojevitosti«, za razliku od socijalne segregacije koju određuje kao sistem strukturirane društvene nejednakosti (usp. Županov, 1977). Ključni termini u ovom određenju su, po našem mišljenju, »sistem« i »strukturiranost«. I prvi i drugi pojam označavaju relativno stabilan obrazac distribucije socijalnih skupina u hijerarhijskom smislu na imaginarno zamišljenoj vertikalnoj ljestvici. Iz takvih strukturiranja proistječu i ekonomska, profesionalna i politička stratifikacija, kao tri najčešća i najčistija oblika stratifikacije. U tom će smislu, na primjer, u različitim društvima biti moguće naći veći ili manji stupanj slaganja u položaju društvenih grupa na imaginarnim ljestvicama socijalne segregacije.

Budući da u nas ne postoji jedinstven i općeprihvaćen pristup proučavanju socijalne strukture, iznijet ćemo neke osnovne dileme o mogućim pristupima. Pristup proučavanju socijalne strukture može biti *aprioristički*, kada se, na primjer, pokušava određeni teorijski model primijeniti na postojeću strukturu nekog društva. U tom se pokušaju najčešće javljaju i velike poteškoće, jer postoji značajna vjerojatnost da se kategorija »ostalo« veoma proširi i u sebi proguta dobar dio postojećeg stanovništva, koje nije moglo »ući« u postojeće i unaprijed zamišljene kategorije. Nešto je bliži istini pristup koji pokušava razviti različite *teorijske tipologije* socijalne strukture, koje zatim najčešće testira empirijskim istraživanjima. Na taj se način dobija složeniji presjek situacije, jer se jedna kompozicija društva može promatrati u nekoliko presjeka (tipologija), pa se na taj način dobiva svojevrsna kombinacija između teorijske i empirijske tipologije. Najbliže je istini (ukoliko se u proučavanjima socijalne strukture uopće smije upotrebiti imenica istina!) pristup koji će primijeniti *različite kriterije* za ustvrđivanje različitih strukturnih karakteristika pojedinog društva, pa će se kao rezultat dobiti višedimenzionalnost strukture jednog društva u odnosu na izabrane kriterije. U tom će smislu jedno društvo imati niz različitih presjeka socijalne strukture, niz »socijalnih struktura« mogli bismo reći, a svaka će sa stajališta kriterija pokazivati samo jednu, osnovnu njegovu dimenziju (usp. također Sekulić, 1983).

Poseban se problem u dosadašnjim istraživanjima javljao u različitim pokušajima ustvrđivanja »ispravnosti« pojedine klasifikacije. Mnogi su ne-

sporazumi nastajali upravo zbog toga jer se krivo pretpostavljalo da teorijski (dimenzionalno, tipologijski, klasifikacijski) utvrđena socijalna struktura postoji kao jedino takva i u realnosti. Međutim, socijalna struktura stanovništva pojedinog društva ne postoji apstraktno, »uopće«, ona se manifestira i prezentira kao »struktura« u pojedinim historijskim trenucima, u svim onim situacijama u kojima se socijalna snaga mobilizira prema nekim ciljevima (štrajk, na primjer, u nekoj radnoj organizaciji može odmah pokazati kakvo se raslojavanje i strukturiranje odvija).

Pojam »sive zone« koji koristi Županov (usp. Županov, 1977) vrlo dobro može pokazati kako se neki socijalno nabijeni problemi društvenog života mogu »gurnuti« na marginu. U tu se »zonu« poguravaju sve one neinstitucionalizirane socijalne situacije, koje s vremena na vrijeme izazivaju neugodu, bunt i socijalno razlikovanje. Jedna od takvih pojava je i socijalna segregacija u stanovanju, o čemu ćemo nešto više kasnije izložiti. Ideja o funkcionalizaciji stratifikacije, koju također iznosi Županov, vrlo je zanimljiva, no najvjerojatnije neprimjenjiva za »rješavanje« problema socijalne segregacije u stanovanju, jer bi njena primjena mogla dovesti ne do »funkcionalizacije« i povećanja stupnja efikasnosti razvoja društva, nego naprotiv do izbijanja socijalnih nemira.¹ Funkcionalizacija socijalne segregacije u stanovanju ne bi dakle mogla biti »rješenje« za teritorijalni obrazac distribucije društvenih grupa.

Pojam egalitarnog sindroma (Županov) daje se također uspješno operacionalizirati i u proučavanjima socijalne segregacije u stanovanju, no njega ćemo raspraviti kada budemo iznosili osnovne pretpostavke »pravedne distribucije« socijalnih grupa u prostoru.

NEKE OSNOVNE KARAKTERISTIKE PRISTUPA PROUČAVANJU SOCIJALNE STRUKTURE U NAS

Budući se socijalna segregacija u prostoru može istraživati kao socijalno »uprostorena« stratifikacija, osvrnut ćemo se ukratko na neke osnovne karakteristike proučavanja socijalne strukture u nas.

Analiza dosadašnjih studija o pristupima socijalnoj strukturi u nas (usp. posebno Sekulić, 1983) pokazuje da su do sada bili primjenjivani različiti pristupi te da su dobivani i različiti rezultati o istom društvu. *Integracionistički* pristup, koji počiva na osnovnoj ideji o »prijateljskim klasama« i oslanja se na kooperativnost, socijalne norme, legitimitet, solidarnost, stabilitet, institucije i tsl., bio je češće primjenjivan nego li *konfliktni pristup* koji inzistira na nužnoj suprotstavljenosti pojedinih grupa i slojeva, na razlikama u društvenoj moći, interesima, položajima, utjecajima i tsl. Preferenciju integracionističkog naspram konfliktnog pristupa normalno je očekivati u socijalističkim društvima koja, ako i priznaju postojanje klasa, pretpostavljaju da će te klase postupno »odumrijeti« te da se ne nalaze u konfliktnim odnosima. Takva idealizirana slika lakše je mogla pružiti »objašnjenje« na bazi uvjerenja o tome

¹ Socijalnu segregaciju u stanovanju moramo proučavati kao dijelom institucionaliziranu socijalnu pojavu, a njena bi »funkcionalizacija« predstavljala vjerojatno otvorenije, češće i ozbiljnije razgovaranje o mehanizmima koji do nje dovode.

da se eventualno konfliktuozne situacije mogu istumačiti kao »ostaci« starog društva, povremene poteškoće novog sistema, ili još nedovoljno razjašnjene pojave u razvoju društva. Poteškoće jedinstvenog utvrđivanja slike socijalne strukture u našem društvu bile su u prošlosti potencirane i relativno niskim nivoom profesionalizacije naše sociologije, odnosno različitim idejama o tome što je to sociologija i čemu je ona trebala služiti. Ne ulazeći dublje u raspravu o tome kakva je uloga sociologiji bila namijenjivana u nama bliskoj prošlosti, spomenimo samo poteškoće koje su proistjecale iz nedovoljno razrađenog teorijsko-metodološkog okvira različitih istraživanja socijalne strukture u nas. Osnovni teorijski okvir — ukoliko bismo situaciju veoma pojednostavnili — svodio se na proučavanje jugoslavenskog društva kao društva u kome se »još« mogu naći klase, a tzv. stratifikacijski pristup se unaprijed odbacivao kao »građanski«, funkcionalistički. Iz takve perspektive nailazile su i poteškoće sadržane u dosta gruboj slici socijalne strukture, u gubljenju jasnih kriterija distinkcije između pojedinih socijalnih grupa, i tsl. Takva situacija dovela je do toga da se o socijalističkim društvima govori kao o nedovoljno transparentnim društvima, kojima još uvijek nisu jasno određene osnovne konture i njene operacionalizacije (usp. Gantar, 1985). Nedovoljna transparentnost, nedovoljna jasnoća osnovnih strukturnih elemenata društva, doveli su i do toga da suk omparativne studije s ostalim društvima veoma otežane, a u mnogim slučajevima gotovo i nemoguće.²

U proteklih dvadesetak godina ozbiljnijeg istraživanja socijalne strukture u nas, moguće je izdvojiti nekoliko relevantno distinktivnih pristupa:

1. Pristup *besklasnog društva* ili *jednoklasnog društva* — unutar kojeg se inzistira da svi pripadnici društva zapravo pripadaju jednoj klasi, najčešće »radničkoj« ili u nešto široj varijanti klasi »radnog naroda«. Ta prva varijanta odgovarala je svim onim političkim potrebama koje nisu željele vidjeti veću suprotnosti u društvu, nego im se slika socijalne strukture činila najboljom kada je bila prikazana kao jedinstvena, beskonfliktna, povezana jedinstvenim kriterijem rada (»radni narod«).

Podvarijantu tog pristupa predstavlja koncepcija o *besklasnom društvu* u kome više nema distinktivnih klasa, izuzev određenih »ostataka«, najčešće »starih« klasa, koje još uvijek postoje kao određeni relikti, ali su zapravo nevažne. Takav pogled na socijalnu strukturu još je više osiguravao svoju ideološku pravilnost, jer zapravo klase nije ni spominjao proglašavajući ih iščezlim. On se također dobro uklapao u ideologiju stalnog razvoja društva koje u svom razvoju prelazi pojedine »faze« pa onda postupno rješava i pitanje »ostataka« klasa.

2. *Dihotomni pristup* se u proučavanju socijalne strukture u nas prezentirao u dvije osnovne varijante. *Prva* varijanta u sedamdesetim godinama inzistirala je na postojanju principijelno dviju klasa: radničke klase i »kontraklase«. Prva je sama po sebi bila jasna, pri čemu je najvažniji element defi-

² Na mnogim internacionalnim savjetovanjima, sociolozi iz Istočnih zemalja posmatraju se često kao vrstan »etnološki materijal« koji će možda u svojim referatima donijeti neke nove spoznaje. Kada pak Zapadni znanstvenici pišu o temi »istočnih društava«, gotovo uvijek tumače kako nemaju dovoljno podataka, kako je situacija još nedovoljno poznata, i tsl. . .

niranja radničke klase bio kriterij njene direktne vezanosti uz manualni rad. Druga, »kontraklasa«, definirala se po navodnoj logičkoj protivstavljenosti, na osnovu činjenice da po svom zanimanju njeni predstavnici nisu u direktnoj vezi s manualnim radom. Na taj je način »kontraklasa« postala nevjerovatnim konglomeratom svih ostalih klasa, slojeva, grupa i grupica, brojučano svakako superiorna osnovnoj radničkoj klasi. Nema vjerovatno mnogo potrebe inžistirati na objašnjenju da se taj pristup nije pokazao nikako operabilnim.

Druga varijanta dihotomnog pristupa smatra da dihotomija postoji, ali da su u igri više nego dvije klase. U toj se koncepciji naravno onda javlja i veći broj kriterija kojima se dihotomnost ustvrđuje, pa se u razmatranje uzimaju i stupanj političke moći, društvena moć, prestiž, životni stil, uvjeti života, vlasništvo, elementi standarda, i tsl. Ovaj drugi tip dihotomnog pristupa u početku je pokušavao »ugurati« različite utvrđene socijalne grupe ipak u dvije ili eventualno tri relativno čvrsto suprotstavljene klase, čime je nastavljao, mislili su istraživači koji su ga primjenjivali, marksistički pristup u proučavanju socijalne strukture. U novijoj varijanti, bitna dihotomna suprotstavljenost i dalje postoji, ali se nailazi na postojanje većeg broja distinktivnih grupa koje se mogu uz korištenje različitih socijalnih kriterija relativno precizno identificirati.

Evolucija dihotomnog modela dovela je u najnovije vrijeme, polovicom osamdesetih godina, do utvrđivanja i do desetak posebnih socijalnih grupa koje imaju distinktivne osobine socijalne strukture. Na taj se način socijalna struktura socijalizma pokazuje mnogo transparentnijom, njene nam se dimenzije bolje pokazuju, a istraživači ne moraju muku mučiti s »uguravanjem« pojedinih kategorija u nekoliko grubljih, koje bi onda odgovarale nekim tradicionalnijim slikama socijalne strukture. Referentni su se okviri dakle proširili i osigurali stjecanje kompleksnije i potpunije slike o socijalnoj strukturi u nas.

ISTRAŽIVANJE SOCIJALNE SEGREGACIJE U PROSTORU (REZIDENCIJALNA SEGREGACIJA)

U nas je u posljednjih petnaestak godina provedeno više istraživanja socijalne segregacije u prostoru u nekoliko naših gradova (Beograd, Zagreb, Sarajevo, pojedina naselja, najčešće tzv. nova naselja u spomenutim gradovima, a istraživali su ih: Živković, 1981; Sefaragić, 1977; Caldarović 1975; Vujović 1984 i drugi). U svim istraživanjima konstatirano je da različite socijalne grupe stanovnika najvećih gradova stanuju u različitim stambenim uvjetima, odnosno da imaju različitu »urbanu kvalitetu života«. Takva različitost stanovanja pokazivala je i pokazuje osnovnu pravilnost: što su predstavnici pojedinih socijalnih grupa postavljeni više u pogledu društvenog utjecaja, položaja, političke moći, obrazovanja, i tsl., utoliko češće imaju i uživaju viši kvalitet života.

U istraživanjima se najprije ustanovljavala samo osnovna veličina stambenog prostora i njegova povezanost ili nepovezanost sa socijalnom strukturom, a kasnije se broj indikatora kvalitete urbanog života značajno povećao.

Tako se u novijim radovima operira s kvalitativnim pokazateljima, kao što su, na primjer, kvaliteta okoliša, dostupnost kulturnih sadržaja, kvaliteta okoliša s obzirom na simboličke vrijednosti, i tsl.³ Broj elemenata koji su se uzimali prilikom ocjenjivanja stupnja segregiranosti u stanovanju povećavao se kako se povećavao i broj utvrđenih uzroka socijalne segregacije. Među najčešće navođenim uzrocima rezidencijalne segregacije pominju se: opća neujednačenost društvenih grupa i njihovih položaja u prostorima gradova (u nekim područjima gradova živi pretežno jedna, a u drugim pretežno druga socijalna struktura stanovništva, kako će to kasniji podaci pokazati), koncentrirana urbanizacija, neadekvatna zemljišna politika, dostupnost atraktivnijih lokacija višim socijalnim slojevima, različita kupovna moć pojedinih socijalnih slojeva i tsl. (usp. Seferagić, 1977). Danas se broj indikatora značajno povećao, pa se o razlikama uvjeta života pojedinih socijalnih skupina govori najčešće kao o razlikama u kvaliteti urbanog življenja.

Prostorna distribucija stanovništva u gradovima nužno je različita. Veći ili manji stupanj segregiranosti ustvrdit ćemo u prostorima pojedinog grada ukoliko nađemo *više ili manje izraženu neslučajnu homogenizaciju određenog tipa stanovništva*. Ukoliko je, dakle, jedna određena socijalna skupina — bez obzira na kriterije i indikatore koje upotrebljavamo da bi je definirali — na neslučajan način, sistematski prisutna samo u određenim tipovima prostora grada (bez obzira da li oni imaju viši ili niži kvalitet urbanog života), tada možemo govoriti o socijalnoj segregaciji. Ukoliko uspoređivanjem indikatora ustvrdimo postojanje pravilnosti, onda možemo govoriti i o određenim obrazacima segregacije (na primjer, obrazac disperzije — sve socijalne skupine podjednako su raspršene; obrazac koncentracije u centru — neke su grupe koncentrirane značajno više u centru; obrazac koncentracije na periferiji — neke su skupine koncentrirane na periferiji i tsl.).

Nasuprot pojmu homogenosti socijalne strukture, moguće je koristiti heterogenitet socijalne strukture kao pojam koji će objasniti i opisati izmiješanost socijalnih grupa kao onu situaciju koju ćemo smatrati pravilnijom. Što je stupanj heterogeniteta viši, određeni dio grada može se smatrati naseljenim manje segregiranom populacijom.

Postizanje određenog stupnja »homogeniteta«, odnosno »heterogeniteta« socijalnih struktura u prostorima konkretnog grada, proces je koji ovisi o nizu elemenata, pri čemu možemo naglasiti karakteristike povijesnog razvoja, intenzitet migracije, karakteristike populacije, karakteristike urbanističke politike, tipove stambene politike i tsl. Naravno, idealizirana situacija u kojoj bi sve društvene grupe u okviru jedne urbane cjeline uživale isti ili ravnomjeran kvalitet života sigurno nije moguća (usp. Seferagić, 1977). Jedna od zakonitosti društvenog razvoja u nas je i slijedeća činjenica: privilegiranije grupe postaju još privilegiranije, a zakinute još zakinutije. Na taj način se formiraju postupno i posebne zone stanovanja, koje se razlikuju po prisustvu

³ O temi segregacije u stanovanju povremeno se piše i u dnevnoj ili tjednoj štampi. Tako je nedavno jedan članak u tjedniku *Danas* taksativno nabrojao slijedeće uvjete segregacije: status lokacije ovisi o društvenom statusu njenih stanovnika; segregacija je neosporna; može se jasno raspoznati sloj koji stoji iza kvalitete lokacije; segregacija je rezultat raslojavanja u društvu; ona se potvrđuje i razlikama u visini stanarina; onaj koji se dočepao društvenog stana u privilegiranoj je poziciji za cijeli život i tsl. Usp. *Danas*, od 16. 03. 1987.

različitih društvenih grupa, pa onda postupno i zone dobivaju odlike njihovog društvenog položaja.⁴

»Uravnotežena« socijalna struktura stanovništva, pravilno distribuirana u prostoru, nigdje nije postignuta, a vjerojatno niti neće biti. Približiti se idealnoj distribuciji značilo bi postići ravnomjerno raspršenje stanovništva, koje bi relativno podjednako reproduciralo socijalnu strukturu grada u svim njegovim manjim rezidencijalnim cjelinama. Ukoliko bi takva situacija bila postignuta, mogli bismo s više sigurnosti govoriti da u pojedinom gradu svi stanovnici uživaju podjednaku kvalitetu stanovanja, odnosno, urbanog življenja. Takva pretpostavka očekuje se naravno u društvima u kojima postoji »egalitarni sindrom« i u kojima se očekivanje da bogati stanuju bogatije, a siromašniji siromasnije ne ocjenjuju normalnim, nego odstupajućim od normativno zamišljene ideje o uravnoteženoj socijalnoj strukturi stanovništva, pa onda i njenoj uravnoteženosti u rezidencijalnim prostorima.

Međutim, situacija u nas već niz godina pokazuje da se takva ravnotežnost ne može postići, dapače da se razlike povećavaju, te da su neke socijalne grupe (slojevi) u deprivilegiranom položaju u mnogim sferama raspodjele, pa i u raspodjeli stambenog fonda. Podaci pokazuju, na primjer (prema istraživanjima socijalne strukture SR Hrvatske, što su ga u periodu 1984—1986. godine proveli Institut za društvena istraživanja i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu), da broj nosilaca stambenih prava raste ukoliko se penjemo po ljestvici socijalne moći i ugleda. Tako su radnici u 16% slučajeva nosioci stambenog prava, službenici u 25%, inteligencija u 37%, direktori u 54%, a političari u 57% slučajeva. Ovi podaci najbolje pokazuju da su različite društvene grupe u različitim društvenim položajima prilikom distribucije stambenih prava. Drugi, komplementaran podatak je da se u Jugoslaviji, od ukupne stambene produkcije, između 50% i 80% (ovisno o pojedinoj godini i kraju) realizira kao tzv. individualna stambena izgradnja. Taj tip rješavanja stambenih problema najčešće poduzimaju radnici, jer im drugi sistemi nisu dostupni i jer ovaj sistem ipak osigurava određenom socijalnom sloju neke prednosti (usp. Bežovan, et al., 1987).⁵

Vlasništvo nad stambenim prostorom (stan ili kuća) također je indikator socijalnog položaja. Ukoliko smo informirani da radnici češće izgrađuju obiteljske kuće, te tako rješavaju stambene probleme, sasvim će nam biti razumljivo što su i češće od ostalih skupina vlasnici objekata, kako potvrđuju i podaci iz navedenog istraživanja (47% radnika su vlasnici kuća, a 29% političara). Ukoliko se dodjeljivanje stanarskih prava smatra jednom od ključnih privilegija u stanovanju, onda će nam slijedeći podaci pokazati koje društvene grupe imaju veću ili manju prednost prilikom distribucije stambenih prava. Prema jednom istraživanju provedenom u SR Hrvatskoj (Bežovan et al., 1987)

⁴ U nas je moguće govoriti o različitim oblicima i obrascima socijalne segregacije, s obzirom na različit društveni položaj stanovnika, dok se o etničkoj, nacionalnoj i sl. segregaciji još ne može govoriti, iako se neki početni procesi u tom smislu počinju nazirati u ekstremnim situacijama (koncentrirano naseljavanje Albanaca u Sloveniji, etnička segregacija na Kosovu, i tsl.). Usporedi s navedenim naš stav u radu »Teritorijalizacija etniciteta i problemi socijalne integracije«, *Pogledi*, Split, br. 2/1985, str. 155—166.

⁵ Nekoliko istraživanja tzv. individualne stambene izgradnje u Zagrebu pokazalo je da je izgradnja vlastite kuće jeftinija, kvalitetnija, protegnutija u vremenu, da omogućuje angažiranje neprofesionalne (prijateljske) radne snage i tsl. Sve to pruža daleko više prednosti od »čekanja na dodjelu« ili kupovine stana.

indeks zastupljenosti pojedinih društvenih grupa u raspodjeli stambenih prostora, s obzirom na visinu školske spreme, izgleda ovako:

	1974.	1976.	1978.
1. VSS	2,6	1,9	2,5
2. VŠS	1,8	1,3	1,9
3. VKV radnici	1,6	1,8	1,2
4. SSS	1,3	1,2	1,2
5. KV radnici	0,8	0,9	0,7
6. NSS	0,8	0,6	1,2
7. PKV radnici	0,7	0,6	0,6
8. NKV radnici	0,4	0,5	0,7

Ova tabela pokazuje različitu zastupljenost pojedinih kategorija stanovništva u distribuciji društvenih stanova. Vjerojatno bi bilo i iluzorno očekivati podjednaku distribuciju, osobito s obzirom na prioritete koje pojedina radna organizacija ima prema stručnjacima, što se često iskazuje i u listama kriterija za dodjeljivanje stanova.⁶

Jedan drugi pokazatelj (ponovno Bežovan et al., 1987) pokazat će također mehanizme distribucije društvenih stanova. »Liste čekanja« na »dodjeljivanje« društvenih stanova (ostvarivanje stanarskih prava), na nivou SR Hrvatske, pokazuju da najviše čekaju KV radnici, a najkraće stručnjaci s visokom školskom spremom:

DISTRIBUCIJA DRUŠTVENIH GRUPA PREMA VISINI ŠKOLSKE NAOBRABE
PREMA DUŽINI ČEKANJA NA DRUŠTVENE STANOVE (1986. g.)

1. KV radnici	37,2 ⁰ / ₀
2. NKV radnici	13,2 ⁰ / ₀
3. PKV radnici	12,2 ¹ / ₀
4. VKV radnici	11,4 ⁰ / ₀
5. SSS	10,9 ⁰ / ₀
6. VSS	9,7 ⁰ / ₀
7. NSS	2,9 ⁰ / ₀
8. VŠS	2,3 ⁰ / ₀

Ovi se podaci mogu nadopuniti nizom drugih, koji će pokazati da su neke društvene grupe sistematski deprivilegirane u distribuciji stanova. Navedimo samo još neke. M. Živković navodi da je 1975. godine u Beogradu stambena površina bila relativno niska, te da je iznosila 14 m² po osobi, a apsolutni raspon je iznosio od 2—120 m²(!). Koristeći kategorije »patološkog« i »kritičkog« minimuma, koje je ustvrdio *Chombart de Lauwe*,⁷ ovaj autor navodi da je prema tim kriterijima 226.000 stanovnika Beograda živjelo ispod patološkog

⁶ Normalna praksa u radnim organizacijama je da prednost u raspodjeli stanova imaju, između ostalog, oni stručnjaci koji su više obrazovani, pa su time korisniji i za organizaciju. Stupanj školske spreme i stupanj kvalifikacije direktno su proporcionalni stupnju »važnosti«, a time i prioritetu pojedinog profila unutar radne sredine.

⁷ Usp. *Famille et habitation*, Centre national de recherche scientifique, Paris, 1959, vol. I. »Kritički« prag u stanovanju započinje kada jedna osoba raspolaže sa 8—10 m², a »patološki« prag kada jedna osoba raspolaže s 12—14 m².

praga, a 228.000 ispod kritičkog (Živković, 1981). Noviji podaci, dobiveni istraživanjima Instituta za društvena istraživanja i Zavoda za sociologiju Filozofskog fakulteta iz 1984—1986. godine, pokazuju da je cca 50% radništva raspolagalo s manje od 15 m² po članu domaćinstva, kao i 30% službenika i 25% predstavnika inteligencije (nivo SR Hrvatske).

Stambeni standard u nas i nije osobito visok, što mogu pokazati podaci za Jugoslaviju. Prosječna veličina stambene površine po jednom stanovniku od 1951. do 1971. godine neznatno se povećala (od 11,5 m² na 13,8 m²) u gradskim naseljima, dok je situacija u »ostalim naseljima« znatno lošija. Podaci o prosječnoj ukupnoj veličini stanova također nisu baš ohrabrujući. Prosječna veličina stambenog prostora povećala se od 1951. godine do 1971. godine s 41,3 m² na 49,6 m², a u gradskim naseljima s 48,3 m² na 50,3 m² (usp. Bežovan et al., 1987). Ovako niska struktura kvalitete stambenog fonda u bliskoj će budućnosti — neovisno o činjenici ekstremne skupoće stanova — morati pokrenuti pitanje o »slumizaciji« naših velikih kolektivnih naselja, s nekvalitetnim stanovima, koji će se kad-tad postupno početi ispražnjavati.

Neosporno je, dakle, da se neke društvene grupe u nas nalaze u povoljnijoj, a neke u nepovoljnijoj socijalnoj situaciji, s obzirom na distribuciju i raspolaganje stambenim fondom. Kod nas je moguće izraditi posebnu tipologiju rješavanja stambenog pitanja, ovisno o pripadnosti pojedinoj »stambenoj klasi«, o čemu inicijalne interesantne tvrdnje daje P. Gantar (usp. Gantar, 1985). U daljnjim je istraživanjima moguće najvjerojatnije proširiti mrežu indikatora, te saznati i za neke druge dimenzije deprivilegiranosti, no to će samo povećati fond saznanja, a situaciju neće bitnije izmijeniti. Što bi politička akcija mogla učiniti za izmjenu ovakve situacije? Prije no što pokušamo dati odgovor na postavljeno pitanje, osvrnut ćemo se na socijalnu segregaciju u Zagrebu.

JEDAN PRIMJER SOCIJALNE SEGREGACIJE U URBANOM KONTEKSTU (ZAGREB)

Zagreb, kao drugi grad po veličini u Jugoslaviji, nije posebno specifičan po obrascima segregacije u usporedbi s drugim gradovima u zemlji. Kao naselje s blizu 1.000.000 stanovnika (u širem smislu), dovoljno je velik za naše uvjete da bi nalazi koji se utvrde mogli biti relevantni. Kao naselje koje se intenzivnije razvija u poslijeratnom razdoblju, a osobito poslije ubrzane izgradnje tzv. novih stambenih naselja, Zagreb se proširio u širi prostor svoje regije i postupno zadobio specifične obrise socijalne diferencijacije stanovništva u svom prostoru. Naslijeđena građevinska i socijalna struktura stanovništva grada značajno se počela mijenjati u šezdesetim godinama, zbog priliva imigracijskog stanovništva, te zbog početka masovne stambene izgradnje koja se realizira na jednom dosta ograničenom prostoru. Takve intervencije u ukupni prostor grada dovele su i do promjena u socijalnoj strukturi naseljenosti prostora grada. Klasična podjela — u kojoj su viši slojevi stanovali i na višim (brežuljkastim) dijelovima grada, a nisu niti nedostajali u Donjem gradu, dok je periferija bila naseljena proletariziranim slojevima (s nekim izuzecima nase-

ljavanja radništva oko tvornica) — imigracijom i masovnom stambenom izgradnjom se mijenja. Izgradnja novih naselja u ovom se gradu može shvatiti kao dobar primjer masovne državne intervencije, koja je dovela i do promjena u socijalnoj strukturi naseljenosti. Priliv novog stanovništva u nova stambena naselja na neki je način »razblažio« kontrasnost socijalne diferencijacije i doveo do većeg stupnja heterogeniteta stanovništva. Međutim, transfer radne snage sa sela u grad gradske je proletere naseljavao na rubnim područjima, što je bila i ostala zona siromašnog stanovanja. Socijalna struktura grada formirala se postupno, prateći sve promjene u ekonomskoj strukturi grada. Značajnija se intervencija jedino očitovala — kao i u mnogim drugim gradovima svijeta — u izgradnji novih stambenih naselja, u kojima se »odjednom« naseљlјavala relativno homogenizirana socijalna struktura stanovništva.

Zagreb se sastoji od nekoliko općina, administrativnih cjelina, a za potrebe ovog napisa razmotrit ćemo socijalnu strukturu stanovništva samo u nekim, u kojima je situacija kontrastna. Komparirat ćemo podatke popisa stanovništva 1971. i 1981. godine u pojedinim općinama, a prema slijedećim obilježjima: visina školske i stručne sprema, te uvjeti stanovanja. U nastavku ćemo iznijeti i preciznije podatke o rezidencijalnoj segregaciji na nekoliko primjera manjih prostornih jedinica, iz čega će i obrazac segregacije biti jasnije vidljiv.

Usporedimo podatke o socijalnoj strukturi stanovništva nekih općina Zagreba 1971. i 1981. godine:

Općine	Visoka i viša stručna sprema		Srednja stručna sprema		Bez školske sprema	
	1971.	1981.	1971.	1981.	1971.	1981.
1. Centar	27 ⁰ / ₀	36,6 ⁰ / ₀	23 ⁰ / ₀	29,4 ⁰ / ₀	4,9 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀
2. Medveščak	32 ⁰ / ₀	37,4 ⁰ / ₀	24 ⁰ / ₀	28,4 ⁰ / ₀	4,1 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀
3. Dubrava	5 ⁰ / ₀	9,9 ⁰ / ₀	11 ⁰ / ₀	20,2 ⁰ / ₀	12,2 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
4. Susedgrad	5 ⁰ / ₀	8,9 ⁰ / ₀	12 ⁰ / ₀	20,7 ⁰ / ₀	11,5 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀
Ukupno (Zagreb)	16 ⁰ / ₀	18,9 ⁰ / ₀	19 ⁰ / ₀	24,8 ⁰ / ₀	8,24 ⁰ / ₀	3,6 ⁰ / ₀

Izvor: Popis stanovništva za adekvatne godine.

Zanimljivi su i podaci o strukturi kvalificiranih i nekvalificiranih radnika u istim popisnim godinama i u stm općinama:

Općine	Kvalificirani radnici		Nekvalificirani radnici	
	1971.	1981.	1971.	1981.
1. Centar	19 ⁰ / ₀	14,8 ⁰ / ₀	11 ⁰ / ₀	6,2 ⁰ / ₀
2. Medveščak	16 ⁰ / ₀	12,9 ⁰ / ₀	8 ⁰ / ₀	5,6 ⁰ / ₀
3. Dubrava	32 ⁰ / ₀	28,5 ⁰ / ₀	28 ⁰ / ₀	17,9 ⁰ / ₀
4. Susedgrad	32 ⁰ / ₀	29,3 ⁰ / ₀	26 ⁰ / ₀	18,6 ⁰ / ₀
Ukupno (Zagreb)	25 ⁰ / ₀	23,3 ⁰ / ₀	17 ⁰ / ₀	13,4 ⁰ / ₀

Izvor: Rezultati popisa stanovništva za adekvatne godine.

Što govore ovi podaci? Na prvom mjestu, pokazuje se da su pojedine strukture stanovništva nejednoliko prisutne u pojedinim općinama — područjima grada. Usporedba podataka o strukturi stanovništva pokazuje da je u deset godina (1971—1981) došlo do značajnih strukturnih promjena u sastavu stanovništva, kako na razini grada kao cjeline, tako i na razini pojedinih općina. U proteklom periodu, a taj se trend najvjerojatnije nastavio i kasnije, stanovništvo Zagreba postalo je više obrazovano, stjecalo je sve više stupnjeve kvalifikacija (udio stanovnika s visokom i višom stručnom spremom porastao je s 16% na 18,9%, a onih s srednjom stručnom spremom s 19% na 25%). Broj radnika, osobito onih s niskom kvalifikacijom, kao i u drugim većim centrima pada, a pada i udio stanovništva bez ikakve školske spreme.

Takav se obrazac promjena socijalne strukture stanovništva može dokumentirati i u svakoj od općina. Međutim, zanimljiva je pojava da su zagrebačke općine, a naročito ove koje dokumentiramo podacima, različito naseljene različitim strukturama stanovništva. Od četiri proučavane općine, prve dvije (Centar i Medveščak) smatraju se »elitnima«, a druge dvije (Dubrava i Susedgrad) »perifernima«. Prve dvije su centralne, a druge dvije periferne, pa se i struktura stanovništva može promatrati kroz prizmu razlika centar/periferija. Socijalna segregacija stanovništva u promatranim općinama veoma je izražena. Na primjer, u općini Centar 1981. godine živi tri puta više stanovnika visoke stručne spreme nego li u općini Dubrava; ili, pak, u općini Medveščak 1981. godine živi četiri puta više stanovnika visoke stručne spreme nego li u općini Susedgrad. Ovakva situacija dijelom je rezultat naslijeđene situacije, u kojoj su područja općina Centar i Medveščak već od prije naseljene stanovništvom, a područja općina Susedgrad i Dubrava intenzivnije se naseljavaju tek u zadnjih tridesetak godina. Međutim, to znači da se u područja tih općina doseljavaju stanovnici nižeg socio-ekonomskog statusa, nižeg obrazovanja. Obrazac socijalne segregacije u Zagrebu 1971. i 1981. godine relativno je jednostavan: niži slojevi žive na periferiji, a viši u centralnom području grada. Obrazac se može još više specijalizirati: socijalna se segregacija očituje prvenstveno u nejednolikom prisustvu stanovnika viših stupnjeva obrazovanja u perifernim dijelovima grada (u ovom slučaju isključujemo tzv. nova stambena naselja, u kojima je u proteklih dvadesetak godina došlo do intenzivnog doseljavanja stanovnika viših stupnjeva obrazovanja). Budući u jugoslavenskim uvjetima još ne postoji oštra klasna ili etnička segregacija, obrazac »disperzije« segregacije upravo odgovara stvarnoj situaciji.

Razlika između »elitnih« i »perifernih« općina može se dokumentirati i promatranjem i kompariranjem prisutnosti kategorija kvalificiranih (KV) i nekvalificiranih (NKV) radnika. Stanovništvo tih stupnjeva kvalificiranosti postupno opada, što je vidljivo iz podatka da je KV radnika 1971. godine bilo u gradu 25%, a 1981. 23,3%. I broj nekvalificiranih radnika, kao najnižeg sloja radništva, također je u deset godina pao sa 17% na 13,4%. Ako usporedimo prisutnost ove posljednje grupe stanovništva u izabranim općinama, primijetit ćemo da u »elitnim« općinama ima i do tri puta manje nekvalificiranih radnika nego li u »perifernim«.

Proučavanje socijalnog sastava stanovništva i uvjeta stanovanja u nekim manjim prostorima grada pokazat će da se nepovoljna socijalna struktura dosta poklapa i s manje povoljnim uvjetima stanovanja. Promatrajući 1971. godine

strukturu dvaju zona u elitnoj općini Medveščak, primijetiti ćemo da postoje značajne razlike u vrsti naseljenosti i kvalitetu stanovanja. U centralnoj zoni općine naći ćemo te godine preko 50% stanovništva visoke, više ili srednje školske spremne, a prosječna veličina stanova kretala se u rasponu od 55—76 m². Nasuprot tome, jedna periferna zona u općini, naseljena u preko 60% slučajeva radništvom različitog stupnja kvalificiranosti, raspolagala je stanovima čija je prosječna veličina bila 48 m².

U jednom drugom području grada, pažljivije proučavanje dviju zona također će pokazati zanimljive razlike. U jednoj lošijoj zoni, naseljenoj preko 60% radništvom, 1971. godine prosječna veličina stambenog prostora bila je samo 40 m², prosječan broj osoba na jednu sobu iznosio je 1,67, prosječan broj domaćinstava iznosio je 1,28, prosječan broj stanovnika po jednom stanu iznosio je 3,27, a prosječna stambena površina po jednom stanovniku iznosila je 12,24 m². Nasuprot ovoj zoni, u povoljnijoj zoni situacija je daleko bolja. Tu nalazimo preko 50% stanovnika visoke, više ili srednje školske spremne, a njihovi uvjeti stanovanja znatno su povoljniji: prosječna veličina stanova bila je 56,30 m², prosječan broj soba u stanu bio je 2,11, prosječan broj domaćinstava po jednom stanu bio je 1,12, prosječan broj osoba po stanu bio je 3,17, prosječan broj stanovnika po jednoj sobi bio je 1,50, te prosječna stambena površina po jednom stanovniku iznosila je 17,25 m² (usp. Čaldarović, 1975).

Ovi bi pokazatelji bili vjerojatno još interesantniji, ukoliko bi bili praćeni i podacima o drugim pokazateljima socijalne segregacije. No, dobiveni na bazi popisa stanovništva, a ne anketnim istraživanjem, ovako »objektivni« imaju daleko veću težinu. Prezentirana na osnovi ovih pokazatelja, socijalna segregacija se u Zagrebu može promatrati kroz obrazac *neslučajne homogenizacije* u pojedinim dijelovima (područjima) grada. Obrazac karakterizira odsustvo viših slojeva u perifernim dijelovima, a ne njihova eventualna koncentracija u nekim dijelovima grada. Mehanizmi koji dovode do postojanja navedenog obrasca su mnogobrojni, a najvažniji su: nejednolika distribucija stanova različitim socijalnim grupama, nejednako učešće slojeva u raspodjeli lokacija te primoranost samo nekih slojeva da svoja stambena pitanja rješavaju izgradnjom stambenih objekata na periferiji grada, u vidu tzv. luksuzne ili socijalne obiteljske stambene izgradnje. Međutim, bez obzira na uzroke rezidencijalne segregacije, postavlja se pitanje kakav stav prema njoj treba zauzeti. Treba li je ili ne treba »institucionalno priznati« (Županov, 1977)? Treba li je ostaviti u području »sive zone«, ili je pak pokušati regulirati nekim mjerama urbanističke politike? Koje bi to mjere mogle biti i što bi se njima moglo postići?

ZAKLJUČNE NAPOMENE

U mnogim socijalističkim društvima konstatirana je pojava socijalne segregacije u prostoru (usp. Musil, 1980; French, Hamilton, 1979; Szelenyi, 1981. i tsl.). U mnogim se socijalističkim društvima ta pojava još uvijek ne priznaje, a u mnogima se smatra normalnom. Međutim, ideja o egalitarnim društvima pretpostavlja i ideju o egalitarnom stanovanju, o djelovanju mehanizama »socijalne pravde« koji će svim stanovnicima određenog naselja osigurati (pri-

bližno) jednak kvalitet života.⁸ Ukoliko bi se socijalna segregacija i institucionalno »priznala«, to bi značilo da se ideja socijalizma, jednakosti, socijalne pravde i egalitarizma diskreditirala još na jednom planu. Međutim, kao što nepriznavanje postojanja socijalnih nejednakosti ne znači da one ne postoje u socijalizmu, tako i službeno (institucionalno) nepriznavanje socijalne rezidencijalne segregacije također ne znači da ona ne postoji, nego da je se iz nekih razloga ne želi priznati. Institucionalno priznavanje značilo bi i stvaranje osnovice za eventualno poduzimanje različitih akcija koje bi dovele do smanjivanja ili nestajanja ove pojave. Nepriznavanje bi je ostavilo u sferi »sive zone« neinstitucionalne sankcioniranosti, pri čemu se mjere protiv pojave koja zapravo »ne postoji« ne bi mogle posebno isplanirati, a ni poduzimati.

U proteklih petnaest godina, međutim, razvijali su se — dijelom spontano, dijelom planirano — neki mehanizmi koji su utjecali i na mijenjanje slike socijalne segregacije u Zagrebu. Koji su to mehanizmi i kako su oni utjecali na promjenu situacije?

1. *Masovna imigracija stanovništva*, koje se prvenstveno naseljeva na rubnim (perifernim) dijelovima grada. Stanovništvo koje se doseljava u šezdesetim i sedamdesetim godinama pretežno je radništvo. Takav obrazac doseljavanja dovodi do nastanka obrasca segregacije koji smo opisali na ranijim stranicama.

2. *Izgradnja tzv. novih stambenih naselja* u šezdesetim i sedamdesetim godinama može se u ovom kontekstu promatrati kao koncentrirano naseljavanje stanovništva na relativno malim površinama grada. U nova stambena naselja doseljavaju se svi profili stanovništva, pa je opći učinak ovakvog masovnog naseljavanja povoljan: socijalna se segregacija smanjuje jer se povećava stupanj heterogeniteta stanovništva na određenim jedinicama površine, odnosno zonama grada.

3. *Opadanje broja stanovnika u centru grada*, kao pojava koja je poznata i u drugim zemljama, dovodi do rezultata od kojih su neki značajni za razmatranje rezidencijalne segregacije. Smanjivanje broja stanovnika u centru naših gradova ne dešava se kao posljedica suburbanog odseljavanja (jer za to kod nas ne postoje pretpostavke; a snažan pad standarda života i one najupornije je obeshrabrio), nego kao posljedica umiranja pretežno starijeg stanovništva u centru grada, raskidanja podstanarskih i sustanarskih odnosa, a i kao posljedica pretvaranja stambenog u poslovne prostore. Ovo posljednje se propisima pokušava zaustaviti, no ne baš uvijek najefikasnije. Ispražnjavanje centra grada, smanjeno doseljavanje i praktično obustavljanje stambene izgradnje, doveli su u šezdesetim i sedamdesetim godinama do postupne »slumizacije« centra grada, što se očitovalo i u pogoršavanju socijalne strukture stanovništva centra.

⁸ Dosadašnji pokušaji »radikalnih« socijalističkih urbanih politika pokazali su ubrzo svu svoju ispraznost i nepotrebnost, a o cijeni tih pokušaja tek bi trebalo napraviti podrobija istraživanja. Eksperimenti na Kubi s »dezurbanizacijom« Havane gotovo su upropastili taj grad, a i ekonomsku osnovicu Kube. Oscilacije urbane politike u Kini u šezdesetim godinama pokazale su da urbanistička politika ne može »preskočiti« stupanj političkog i ekonomskog razvoja, a radikalna preseljavanja stanovništva Phnom Pena u Kampučiji pod režimom Pol Pota do sada su najstrašnji pokušaj »dezurbanizacije« jedne zemlje. Kao što to ispravno primjećuje jedan autor, »jedino je politika Pol Pota uspjela gotovo u potpunosti isprazniti Phnom Pen i time do kraja ostvariti ideju o decentralizaciji« (Usp. Stretton, 1978).

4. »Obnova grada« također je proces koji se razvija u dvije posljednje decenije, a ima značaja i za socijalnu segregaciju. Obnova grada realizira se i kao svojevrsna obnova socijalne strukture stanovništva — izgradnjom stambenih objekata u centru grada, »dogradnjom« i »dovršavanjem«, »dograđuje« se i oslabljena socijalna struktura stanovništva. Interpolacijska stambena izgradnja, »pogušćavanje« grada, iskorištavanje slobodnih i zapuštenih prostora za »popunjavanje« grada imaju kao svoju posljedicu i promjene socijalne strukture stanovništva. Naravno, centralne lokacije oduvijek su bile i poželjne lokacije, pa novo naseljavanje centra grada poprima i oblike naseljavanja viših slojeva, koji u raspodjeli novih centralnih pozicija imaju i veću socijalnu moć, pa preko nje i osiguravaju pozicije. Intenzitet stambene izgradnje u centru grada, međutim, nije toliko velik, da bi se promjena strukture stanovništva mogla značajnije osjetiti, ali u dugoročnom smislu najvjerojatnije će se ovaj trend nastaviti pa će i promjene postati vidljivije.

5. *Smanjenje imigracija* stanovništva u grad s kraja sedamdesetih i u osamdesetim godinama (zbog jačanja socijalne i ekonomske krize u zemlji) dovest će također do nekih promjena u rezidencijalnoj segregaciji. Smanjeni intenzitet doseljavanja najvjerojatnije će imati za posljedicu postupni porast standarda života i stanovanja gradskog stanovništva (dovršavanje objekata, uređenje okolice, komunalizacija, uvođenje telefona), a određene se promjene kvalitativne naravi — na duži rok — mogu očekivati i u području socijalnog standarda (opremanje grada potrebnim ustanovama, poboljšavanje javnog prometa, »uređivanje grada«, i tsl.). Svi ovi procesi koje pretpostavljamo dovesti će do određenog ujednačavanja uvjeta života stanovništva, pa i do izvjesnog ujednačavanja socijalne strukture. Tome će osobito pogodovati promijenjena ekonomska osnovica grada, koja će sve više zahtijevati visokoobrazovane kadrove, višeg stupnja naobrazbe i kvalifikacije.

Ukoliko se na koncu ovog rada vratimo ponovno na ideju »socijalne pravde« i redistributivnih elemenata socijalističkih društava u njihovoj urbanoj politici, onda je moguće zamisliti i jedan model redistribucije socijalne strukture stanovništva zasnovan na konceptu »socijalne pravde«. Međutim, on bi zahtijevao postojanje jedne revolucionarne situacije, u kojoj bi redistribucija stambenog fonda predstavnicima socijalne strukture bila samo jedan od elemenata, svakako ne i najvažniji. Pretpostavljati razvoj situacije još dalje u budućnost predstavlja bi bavljenje socijalnim futurizmom, što je za ovu temu koliko neutemeljeno, toliko i nepotrebno.

LITERATURA

- Bežovan, G. et. al 1987., *Stambena politika i stambene potrebe*, Radničke novine, Zagreb.
- Castells, M., 1977, *The Urban Question, The Marxist Approach*, E. Arnold Publishers, London, don.
- Čaldarović, O., 1975, Neki pokazatelji prostorne socijalne diferencijacije i socijalne segregacije stanovništva Zagreba 1971 g. *Revija za sociologiju* no. 4, pp. 58—66.
- French, R. A., Hamilton, I., 1979, eds., *The Socialist City*, E. Arnold, London.
- Gantar, P., 1985, O prirodni urbanih društvenih nejednakosti u socijalističkim društvima, *Pogledi*, No. 3, pp. 26—33, Split.
- Harvey, D., 1975, *Social Justice and the City*, E. Arnold, London.

- Musil, J., 1980, Urbanization in Socialist Countries, *International Journal of Sociology*, Vol. X, No. 2—3.
- Seferagić, D., 1977, *Socijalna segregacija u urbanom prostoru (Primjer Zagreba)*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Sekulić, D., 1983, O pristupima proučavanju stratifikacione strukture Jugoslavenskog društva, *Sociologija*, No. 1, Vol. XXV, pp. 1—21.
- Stretton, H., 1978, *Urban Planning*, Oxford University Press, Oxford.
- Szelenyi, I., 1981, Structural Changes and Alternative to Capitalist Development in the Contemporary Urban and Regional Systems, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. V, No. 1, pp. 1—15.
- Vujović, S., 1981, *Grad i društvo*, Beograd.
- Živković, M., 1981, *Prilog Jugoslavenskoj urbanoj sociologiji*, Beograd.
- Zupanov, J., 1977, *Sociologija i samoupravljanje*, Školska knjiga, Zagreb.

OGNJEN ČALDAROVIĆ

Social Justice and Inequalities. A Contribution to the Research on Social Stratification in Urban Areas

In the article the author discusses some important aspects of the application of the idea of »social justice« in the research of social stratification in urban areas. The author discusses at the beginning basic notions such as stratification, differentiation, segregation, residential segregation, »grey zone«, etc. The author uses two basic terms when discussing residential segregation — the notions of homogenization and heterogeneity. The data from the census taken in 1971. and 1981. show that a specific pattern of social segregation exists in Zagreb too. Strangely enough, segregation is not a concentrated, but »dispersed« one, which means that one would not find in Zagreb strong concentration of some social strata only in some parts of the city and the other strata in another parts. This pattern is rather strange and is not to be found in every urban setting. To show the real situation in a more clear way, the author chooses two basic pairs of municipalities of Zagreb when discussing the data — the »elite« and »periphery« ones. Concluding his paper, the author argues that the principles of »social justice« are to be applied with great difficulties when redistribution of wealth is involved and the subject and criterias of redistribution are unknown.